

Bodó Julianna¹

Életünk a térben

Recenzió: Eröss Ágnes *Hatalomváltó terek. Szimbolikus terek és térhasználat többnemzetiségű városokban* című kötetéről

<https://doi.org/10.17177/77171.303>

Ha a társadalomról, kultúráról gondolkodunk – akár valamely tudományterület, akár a mindennapi élet kontextusában – óhatatlanul a megközelítési szempontunk része lesz a hely, a locus. Milyen az a fizikailag is körülírható hely, hogyan él ott a szóban forgó közösség, miként szolgál „helyül”, hogyan ad teret tevékenységeinek a világnak az a része, ahol él. A locus vizsgálatának fontossága a társadalomtudományokban továbbra is erősen tarja magát. A szociológia, az antropológia szakított a territorializmus kizárólagos szemléletével (Malkki, 2006), a helyhez kötöttség egyoldalúságával, és egyre fontosabbnak tartja a kultúrák közti tér (Schiffauer, 2004) vizsgálatát, akár csak a helyekkel szembeállítható nem-helyek (Augé, 2012) természetét. A deterritorializáció, a köztes helyek és a nem-helyek szemlélete releváns kérdésfelvetéseket tartalmaz globalizálódó világunk olyan jelenségeinek megértése tekintetében, amelyek napjaink társadalmát új kihívásként érintik meg. És mivel a mindennapi élet keresi és talál is válaszokat ezekre a kihívásokra, a társadalomkutató sem mehet el ezen új kihívások és válaszok mellett anélkül, hogy ne venne tudomást a térben élés állandóan változó formáiról. A tér tehát továbbra is fontos tényező marad, nem oldódik fel teljesen az egyre erősödő mobilitás és virtualitás kontextusában. A tér, a hozzá való kötődés, a beélés és használat módozatai az egyéni és a közösségi identitásépítés meghatározó tényezői maradnak, olyan komplex entitások, amelyek a társadalom, a kultúra sűrű szövedékében sok szállal összeszöve alkotják a társadalmi élet dinamikáját. Különösen nagy jelentőséget kapnak azok a társadalomtudományi megközelítések, amelyek az identitásépítés változó mintázatait próbálják leírni a térhasználat, a téralakítás azon praxisaiban, amelyek a kultúrák találkozása, a politikai és ideológiai változások, a határmódosítások összefüggéseiben válnak megragadhatóvá. Egy ilyen feladatra vállalkozik Eröss Ágnes *Hatalomváltó terek* c. könyvében.

A mű két város – Nagyvárad és Beregszász – nyilvános tereit vizsgálja, kiemelten figyelve azokra a szimbolikus térhasználati és térfoglalási eljárásokra, amelyek – amint az a címben is megjelenik – a hatalomgyakorlás (hatalomváltás) praxisaiként működnek. A kutatómunka egy több mint százéves folyamatot követ nyomon: a 19. század végétől napjainkig, a 21. század elejéig tartó időszakot öleli fel, amely bővelkedett olyan történelmi, társadalomtörténeti, politikai eseményekben, amelyek mindkét város esetében az országhatárok megváltozását, rezsimváltásokat, hatalomváltásokat vontak maguk után, ezzel együtt pedig megváltoztatták az érintett városok/térségek etnikai összetételét, a többség-kisebbség viszonyát, a szimbolikus politikák ideológiai, nemzeti diskurzusait. A fenti tényezők pedig óhatatlanul rányomták bélyegüket

¹ Kulturális antropológus, egyetemi tanár, Sapientia – EMTE, Csíkszeredai Kar.
E-mail: bodojulianna@uni.sapientia.ro

azokra a városi terekre, amelyek nem csupán fizikai helyként léteznek, hanem megjelenítik a hatalmi struktúrákat, az interetnikus viszonyokat, az etnikai csoportok hierarchiapozícióit. A terek ilyenformán a birtoklás gesztusa által válnak az épp regnáló hatalom megjelenítőivé. A vizsgált városok esetében a kutatás megmutatja, hogy a mindenkori hatalmi törekvések – miközben igyekeznek saját képükre formálni a társadalmi nyilvánosságot – hogyan, miféle manőverekkel alakítják a nyilvános tereket.

A mű nagyon széles elméleti kontextusba helyezi a kutatást, érintve a társadalomföldrajz, a kulturális antropológia, azon belül főleg a politikai antropológia, a szociológia ide vonatkozó megközelítéseit. A történettudomány, az etnográfia, a művészettörténet, az építészet felé történő kitekintés által a két város dinamikus kronológiája gazdag multidiszciplináris szakmai közegben nyer bemutatást. Az elemzés ugyanakkor megőrzi feszességét: a szerzőt elsősorban a szimbolikus térfoglalás adott formái, a nemzeti identitás építése, az emlékezés/emlékezet működése foglalkoztatja, ezeknek a vizsgálata által rajzolja meg a két város térbeliségét, azt a dinamikus folyamatot, amely a vizsgált periódusban újból és újból átrajzolta a két város arculatát, és amely folyamat napjainkban sem szünetel. Ezen belül a két hely nyilvános tereinek (utcák, terek, intézmények) névadási, névhasználati, átnevezési gyakorlata kerül az elemzés fókuszába. Nagyvárád és Beregszász esetében közös a „láthatóságra” törekvés, az a folyamat, amely az etnikai viszonyok, a határváltozások és a hatalomváltások nyomán újabb és újabb formákba rendezi a nyilvános tereket. A posztoszocialista átmenet vizsgálata nyomán rálátást nyerünk az etnicitást és a nemzetépítést befolyásoló tényezőkre, illetve arra, hogy a rendszerváltás miképp alakítja a nemzeti diskurzust és a szimbolikus politizálást.

A könyv fejezeteit követve az elméleti háttér megrajzolása, a fogalmak meghatározása után alapos áttekintést kapunk a munka során felhasznált forrásokról, az adatgyűjtési módszerekről, utána pedig két külön fejezet írja le a kárpátaljai (Ukrajna) Beregszász és a partiumi Nagyvárád (Románia) szimbolikus tereinek és a térhasználat változásainak kronológiáját a 19. század végétől napjainkig. A Diskusszió címet viselő fejezet a szimbolikus politikának és a térfoglalási eljárásoknak a városi térre gyakorolt hatását vizsgálja, olyan, a nemzetközi szakirodalomból jó érzékkel átvett kategóriák mentén, mint az érzékelt, az elgondolt és a megélt terek. Kiemelném itt az építő jellegű beavatkozások néhány elemzett esetét: az új épületek emelését, amely a rendszerváltás utáni Nagyvárádon például főképp az ortodox templomok építését jelentette. Szintén a beavatkozások kategóriájában olvashatunk a destruktív hatású várostervezés formáiról: a rombolás/elkendőzés/elhanyagolás eseteiről, amelyek a város régi képét módosítják. Ez a gyakorlat „a helyhez kapcsolódó emlékeket megfosztja tárgyuktól, vagyis törést okoz a várost használók helykötődésében, üres foltot képez a mentális térképükön, és hatással van a városlakók megélt terére”.

A szerző arra kérdésfelvetésre is keresi a választ, amely a szimbolikus tereknek a városlakók általi percepciójára vonatkozik. Ebből az elemzési részből emelnék ki egy szegmenst. Az egyik a Nagyvárádon végzett kérdőíves kutatás eredményeiből származik. A város magyar és román egyetemi hallgatói körében végzett vizsgálat arra is kereste a választ, hogy a megkérdezettek a hivatalos nevükön nevezik-e a város kiemelt szimbolikus helyeit, vagy a hagyományos, a városlakók körében átörökölt, a közbeszédben használatos neveket használják, illetve milyen szimbolikus tárgyakkal ellátott helyet neveznek meg a város főterének. Mivel a kérdés csak a fiatalok lakosságra vonatkozott, életkori bontásban nem látunk rá a névhasználat változataira,

de az egyetemi hallgatók esetében a különbségek az etnikai hovatartozás, illetve a városi lakos / városon kívülről érkezett kategóriák névhasználati különbségei mentén mutatkoznak meg. A következtetések arra mutatnak rá, hogy a magyar és városi válaszadók körében széles körű használatnak örvendenek azok az utca- és térelnevezések, amelyek hivatalosan már nem léteznek, de a közösségi emlékezet a mindennapi gyakorlat által életben tartja és átörökíti azokat. Ilyenformán olyan „alternatív városszöveg” jön létre, „amely összetartó erőként, identitást kifejező és a csoportkohéziót növelő tényezőként jelenik meg”. A fenti tapasztalatokhoz vezető vizsgálatot érdemes lenne más városokra irányuló hasonló tematikájú kutatásaiban is elvégezni, ugyanis jelentős adalékokkal gazdagíthatná a közösségi emlékezet és átörökítés, valamint a közösségi identitásépítés működéséről alkotott képet, illetve többet tudhatnánk meg ezen mechanizmusok helyi változatainak módozatairól is. Ugyancsak kiemelendőnek tartom a kutatói munkának az alternatív terek vizsgálatára vonatkozó megállapításait. A szerző az alternatív terek kategóriába két típust sorol: az intézményi tereket és a szórakozóhelyeket. Nagyvárád esetében az első típus a magyar közösség által létrehozott és működtetett intézményhálózatot jelenti, ezek az intézmények láthatóvá igyekeznek tenni a közösséget azáltal, hogy a nyelvhasználat és az ünnepek számára ún. „etnikus biztonságos tér”-ként szolgálnak (a Partiumi Keresztény Egyetem Nagyvárádon, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Beregszászon). A szórakozóhelyek – szintén a fenti funkciót ellátva – azzal a szándékkal jöttek létre, hogy a fiatal városlakók számára otthonos kultúrafogyasztó találkozóhelyeket biztosítsanak. A példák sorát folytatva kiemelném a szerzőnek azt a megfigyelését, amely a város idegenforgalmi szempontból legfontosabb látványosságainak helyet adó tereken elhelyezett többnyelvű (román, angol, német, magyar) tájékoztató táblákra vonatkozik. Ezeken a táblákon magyar nyelvű feliratok is megjelennek, de valójában nem a kisebbségi csoport láthatóságát szolgálják, hanem turisztikai célokat, amikor is egy tájékoztató táblán a magyar nyelvű felirat a több nyelven is feltüntetett információk sorába illeszkedik bele. Az ilyen esetekben „paradox módon a többnyelvű feliratok... nemcsak láthatóvá teszik a kisebbségi csoportokat, hanem egyúttal láthatatlanná is tehetnek, mivel a kisebbségi csoport nyelvén megjelenő táblák felhívítják annak jelentőségét a soknyelvű táblák között”.

Még egy érdekes és szakmailag nagyon tanulságos megfigyelésre hívom fel a figyelmet. Szintén a Nagyvárádon végzett terepmunka során a szerző interjút készített egy helyi magyar politikussal, a beszélgetésben a politikus azokról a „csatározásokról” számol be, amelyeket a városi tanács tagjaival kell folytatniuk az utcák elnevezése körül. Az önkormányzat román képviselői nem szívesen fogadják azokat a javaslatokat, amelyek a város kiemelt helyeit a magyar történelem vagy kultúra személyiségeiről neveznék el. A sorozatos viták után végül a városi tanács háttéralkut kötött, amelynek értelmében a város utcáinak bizonyos százalékát a kisebbségi közösséghez köthető névvel lehet elnevezni. Az alku nyilván időről időre újratárgyalandó, de a hivatalos, formális szabályokon belül, azok mellett lehetővé teszi olyan informális gyakorlatok működtetését, amelyek által a magyar közösség nagyobb láthatósághoz jut a szimbolikus térbirtoklás/térhasználat terén. Ezzel az eljárással a kutatás újabb adalékokat szolgáltat a formalitás/informális témájához – amely egyébként napjainkban egyre nagyobb tudományos érdeklődésnek örvend (Ledeneva, 2018). A fenti megfigyelések azt a szemléletet példázzák, amely a normatív keretek mellett működő informális praxisok megoldási módozatait fontos tényezőnek tekinti, főleg olyan térségekben és esetekben, ahol/amikor egy kisebbségi vagy elnyomott

csoport a hivatalos keretek mellett, illetve azokon belül keresi és találja meg saját érdekeinek érvényesítését. Azok az esetek sorolhatók ide, amelyek során az informalitás egyfajta „szürke zónában”, jelen esetben a háttéralkut kihasználva képes eredményeket elérni.

Erőss Ágnes könyve igényes és hasznos, gondolatébresztő munka. Érdeklődésre tarthat számot a téma kutatói, elemzői körében, de a tudományos élet keretein kívül, a nyilvános terek gazdag szimbolikus jelentéstartalma iránt érdeklődők számára is lebilincselő olvasmány lehet.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Augé, M. (2012). *Nem-helyek. Bevezetés a szürmodernitás antropológiájába*. Műcsarnok-Kunsthalle.
- Erőss, Á. (2024). *Hatalomváltó terek. Szimbolikus terek és térhasználat többnemzetiségű városokban*. Gondolat Kiadó.
- Ledeneva, A. (2018). Introduction: The Informal View of the World – Key Challenges and Main Findings of the Global Informality Project. In Uő (szerk.) *The Global Encyclopaedia of Informality I*. (1–27. o.), UCL Press.
- Malkki, L. (2006). Nemzeti földrajz: a népek gyökerei és a nemzeti identitás territorializálása a tudományos irodalomban és a menekültek között. *Replika* (56–57), 61–79.
- Schiffauer, W. (2004). Félelem a különbözőségtől. Új áramlatok a kultúr- és szociál-antropológiában. In: G. Biczó (szerk.), *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Csokonai Kiadó.